

ZUZANNA SŁUŻEWSKA

Uniwersytet Warszawski

PRAWO RZYMSKIE W INTERNECIE

W ciągu ostatniego dziesięciolecia Internet stał się popularnym narzędziem wymiany informacji służącym ludziom prawie na całym świecie. Dostępność do sieci internetowej i stosunkowo niewielkie koszty eksploatacji pozwalają niemal każdemu użytkownikowi komputera z modemem korzystać z tej formy upowszechniania i wymiany informacji. W Polsce najczęstsze wykorzystanie Internetu polega na możliwości szybkiego przesyłania w formie elektronicznej informacji tekstowych, graficznych lub audiowizualnych (tzw. poczta e-mailowa) oraz popularyzowaniu lub reklamowaniu prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej, indywidualnych zainteresowań czy osiągnięć na specjalnie tworzonych elektronicznych stronach, popularnie zwanymi stronami www (skrót od *world wide web*). Dodatkowo, coraz niższe koszty drukarek komputerowych oraz stosunkowo wysoka jakość uzyskiwanych z nich wydruków pozwalają na szybką i taną transformację wymienianych między uczestnikami sieci www, informacji z formy elektronicznej na tradycyjny druk.

Mimo iż oryginalnie Internet był narzędziem ułatwiającym wymianę informacji pomiędzy naukowcami (powstał jako narzędzie pracy ogólnościwiatowego środowiska fizyków i matematyków), w Polsce stosunkowo mało powszechne jest (jak na razie) wykorzystanie elektronicznych form przekazu i wymiany informacji tak

w uniwersyteckiej działalności edukacyjnej jak i naukowo-badawczej, jak się wydaje, głównie ze względu na brak należytej informacji o możliwościach, które daje ta ogólnodostępna i globalna sieć w tym zakresie¹.

Pobieżny przegląd informacji umieszczonych na stronach www wskazuje, iż Internet, już w tej chwili, stanowi bogate i różnorodne źródło wiedzy na temat wybranych zagadnień oraz stanowi forum dyskusji użytkowników sieci z całego świata zain-

¹ Jedyną próbą opracowania w języku polskim zagadnienia prawa rzymskiego w Internecie, na jaką natrafiłam, są strony: <http://www.vagla.pl/skrypts/rzym.htm> zawierająca konspekt wykładu prawa rzymskiego (niestety w wersji bardzo okrojonej) oraz strona <http://www.cto.us.edu.pl/intenauk/prawo/prarzmys.html>, która podaje tylko jeden link, do strony internetowej Uniwersytetu w Saarbrücken. Jak dotychczas, zagadnienie to nie zostało również opracowane, ani w wydawnictwach prawniczych, ani internetowych. Dlatego, wydaje mi się, iż istnieje zapotrzebowanie na tego typu informacje w środowisku naukowym, co ułatwiłyby upowszechnienie Internetu w nauczaniu uniwersyteckim. W roku 2000 w księdze poświęconej Profesorowi Witoldowi Wołodkiewiczowi ukazał się mój artykuł *Roman Law in Internet* będący swoistym przewodnikiem po sieci dla osób zainteresowanym prawem rzymskim (*Roman Law in Internet*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, edités par M. ZABŁOCKA – J. KRZYNÓWEK – J. URBANIK – Z. SŁUŻEWSKA, Warszawa 2000, 895-905). Niniejsze opracowanie stanowi uaktualnioną wersję tego artykułu w języku polskim, uwzględniającą zmiany, jakie zaszły w sieci od 1999 roku. We Włoszech od 1995 roku ukazuje się specjalne czasopismo poświęcone tego typu zagadnieniom «Informatica e Diritto», wydawane przez Istituto per la Documentazione Giuridica del Consiglio Nazionale delle Ricerche. Ma ono swoją stronę w Internecie pod adresem <http://www.idg.fi.cnr.it>, na której można zapoznać się z zawartością poszczególnych numerów czasopisma. W części dotyczącej zagadnienia „Informatica e diritto romano” odnalazłam artykuł P. SCIUTO, *Internet e diritto romano* («Informatica e diritto» 1 [1997], s. 249-257), poświęcony prawu rzymskiemu w Internecie. Ponieważ od czasu, gdy został on napisany sieć internetowa znacznie się rozwinęła, informacje w nim zawarte są obecnie niekompletne lub częściowo nieaktualne. Jednakże autorka wskazała kilka miejsc internetowych wciąż istniejących, w tym stronę internetową Uniwersytetu w Saarbrücken oraz stronę internetową Uniwersytetu w Aberdeen, jako najbardziej rozwinięte i rokujące największe nadzieje na przyszłość.

interesowanych wybranym zagadnieniem. Także prawo rzymskie doczekało się wielu stron www, tworzonych nie tylko przez ośrodki uniwersyteckie czy inne placówki naukowe, ale także przez osoby prywatne, zajmujące się nim w ramach hobby. Oczywiście są to na razie w większości albo strony poświęcone wybranym zagadnieniom z zakresu prawa rzymskiego, albo bardzo ogólne, których przydatność dla romanisty zainteresowanego konkretnym tematem jest niewielka. Także źródła prawa rzymskiego dostępne w formie stron www są na razie niekompletne, co najprawdopodobniej jest wynikiem problemów związanych z przetransponowaniem oryginalnych tekstów na formę elektroniczną. W niniejszym artykule chciałabym więc przedstawić rezultaty moich dotychczasowych „wędrowek po sieci”, by z jednej strony zachęcić badaczy prawa rzymskiego do szerszego korzystania z Internetu, a z drugiej pokazać, jak ogromne możliwości daje Internet na przyszłość. Oczywiście zdaję sobie sprawę z faktu, że musi jeszcze upłynąć dużo czasu, zanim powszechne będzie umieszczanie w przypisach do artykułów fachowych czy w bibliografii naukowej adresów stron www, jednak tempo, w jakim rozbudowuje się sieć i liczba informacji, jaką jest w stanie pomieścić, nie wyklucza takiej ewentualności w najbliższej przyszłości, a nawet, moim zdaniem, czyni ją wielce prawdopodobną

Najprostszą drogą dla początkującego użytkownika Internetu, który chciałby zapoznać się z tym, co globalna sieć oferuje mu w dziedzinie prawa rzymskiego, jest skorzystanie z którejś z popularnych wyszukiwarek internetowych (Altavista, Yahoo itp.), która po wpisaniu hasła „prawo rzymskie” w najczęściej używanych językach (angielski, włoski, niemiecki) podaje listę adresów skojarzonych z tym hasłem. Jednak taka metoda poszukiwań w sieci jest dość uciążliwa i czasochłonna, ze względu na to, że standardowa wyszukiwarka na zasadzie skojarzeń cyfrowych wyłapuje wszystkie strony www mające cokolwiek wspólnego, zarówno z prawem jak i samym Rzymem, w związku z czym użytkownik dostaje listę kilkuset adresów, których sprawdzenie zajęłoby ogromnie dużo czasu,

a które tylko w około 10% są rzeczywiście sensu stricte związane z prawem rzymskim².

Dużo efektywniejsze jest więc dotarcie do jakiejś strony w Internecie poświęconej prawu rzymskiemu, która zawiera skatalogowaną listę adresów innych stron dotyczących tej tematyki i rozpoczynanie poszukiwań z tego punktu, co zaoszczędzi mnóstwo czasu i energii. Dodatkowo należy mieć na uwadze, że językiem najbardziej popularnym i najczęściej używanym w Internecie jest angielski i najwięcej stron www stworzonych zostało w tym właśnie języku, dlatego liczba adresów skojarzona z hasłem „diritto romano” czy „römische rechtsgeschichte”, które rzeczywiście są interesujące, jest stosunkowo niewielka. Najczęściej są to po prostu strony stworzone w języku angielskim z uwzględnieniem włoskiej lub niemieckiej wersji językowej.

Miejsca internetowe poświęcone prawu rzymskiemu można podzielić na kilka ogólnych kategorii.

I. Pierwszą kategorię stanowią strony internetowe katedr lub zakładów prawa rzymskiego ośrodków uniwersyteckich, oraz szkół. Strony te zawierają najczęściej informacje na temat programu nauczania, nauczycieli wykładających, terminów zaliczeń i egzaminów i tym podobnych spraw administracyjnych. Obok tego, niektóre z nich podają informację na temat specjalnych programów badawczych realizowanych na danym uniwersytecie oraz katalog książek dostępnych w bibliotece danego ośrodka naukowego. Taki charakter mają np. strony Wydziału Prawa Uniwersytetu w Innsbrucku³, Uniwersytetu w Weronie⁴, Uniwersytetu w Neapo-

² W celu zobrazowania skali problemu, gwoli przykładu podam, że wyszukiwarka „Yahoo” na hasło „diritto romano” zareagowała podaniem 12300 adresów internetowych, z których po przejrzaniu kilkuset tylko około 20 było adresami stron poświęconych, chociażby w części prawu rzymskiemu, podczas, gdy reszta dotyczyła np. innych dziedzin prawa czy architektury Rzymu.

³ <http://info.uibk.ac.at/c/c3/c302/index-de.html>

⁴ <http://www.univr.it/giuris>

lu⁵, strona Uniwersytetu w Messynie⁶, czy strona Uniwersytetu w Padwie⁷. Są więc one interesujące bardziej dla studentów niż dla osób z poza danego uniwersytetu i nie zawierają prawie żadnych informacji na temat samego prawa rzymskiego. Wyjątkiem są tu np. strony Uniwersytetu w Linz⁸ czy Uniwersytetu w Kolonii⁹, które zawierają również wykaz linków do znajdujących się w Internecie stron poświęconych prawu rzymskiemu.

Jedną z ciekawszych stron tej kategorii, na jaką się natknęłam, była strona www autorstwa Ernesta Metzgera, poświęcona prawu rzymskiemu na Uniwersytecie w Aberdeen w Szkocji¹⁰. Jak deklaruje sam autor, jego zamierzeniem było stworzenie miejsca, w którym znajdować się będą zebrane z Internetu informacje i materiały, które mogą być interesujące dla osób zajmujących się prawem rzymskim, co ułatwiłoby im posługiwanie się Internetem dla celów naukowo-badawczych. Dlatego obok typowych informacji na temat nauczania prawa rzymskiego i osób wykładających na tym uniwersytecie znalazły się tam informacje na temat źródeł prawa rzymskiego i dostępnej literatury (tytuł, autor, rok wydania, wydawnictwo, krótkie streszczenie, informacje umożliwiające zamówienie tej książki via Internet), pełny tekst wybranych źródeł prawa rzymskiego, a także strona zawierająca poprawki wraz z krótkim komentarzem do angielskiego wydania Digestów Justyniańskich nadsyłane przez romanistów z całego świata.

Interesująca jest także podstrona, która zawiera listę osób zajmujących się prawem rzymskim na całym świecie wraz z dokładnym adresem uniwersytetu, z którego pochodzą, oraz kontem e-mailowym, na które można bezpośrednio z tej strony przesłać

⁵ <http://www.dptromano.unina.it>

⁶ <http://ww2.unime.it/facgiur/pagina2.htm>

⁷ <http://www.giuri.unipd.it/>

⁸ <http://www2.uni-linz.ac.at/fak/Re/roem-re.htm>

⁹ <http://www.uni-koeln.de/jur-fak/instroem/index.html>

¹⁰ <http://www.abdn.ac.uk/~law113/#rlr>

wiadomość do wybranej osoby, a także adresem prywatnej strony www danej osoby, o ile ją oczywiście posiada.

Dodatkowo na tych stronach znajdują się linki do innych stron www poświęconych prawu rzymskiemu, czy to będących stronami stworzonymi przez inne ośrodki uniwersyteckie, czy to przez osoby prywatne.

Kolejną stroną www poświęconą prawu rzymskiemu, która moim zdaniem zasługuje na wyróżnienie, jest strona Tomasa Rűfnera, stworzona w ramach Projektu Internetowego realizowanego na Uniwersytecie w Saarbrücken¹¹. Obok informacji dotyczących samego Projektu, zawiera ona Index źródeł prawa rzymskiego, gdzie dostępne są wybrane fragmenty Instytucji Gaiusa, kodyfikacji Justyniańskiej, Kodeksu Teodozjańskiego oraz fragmenty glos Accursiusa do Digestów. Na oddzielnej podstronie znajduje się stworzona przez Heiko Rechtenwalda, charakterystyka kradzieży w prawie rzymskim, z dość obszernym komentarzem do wybranych elementów definicji tego deliktu na gruncie prawa rzymskiego. Osobny link prowadzi do strony zawierającej adresy innych stron poświęconych zagadnieniu historii prawa antycznego, wraz z linkiem do strony, która zawiera bezpośrednią listę rezultatów poszukiwań w sieci z trzech popularnych wyszukiwarek, co może być dużym ułatwieniem dla osoby, nie mającej dużego doświadczenia w posługiwaniu się Internetem jako źródłem informacji.

Dużą zasługą Uniwersytetu w Saarbrücken jest stworzenie ogólnodostępnego forum dyskusji dla osób zajmujących się prawem rzymskim w formie tzw. mailing list. Aby stać się uczestnikiem takiej listy, wystarczy zgłosić swój adres wypełniając odpowiedni formularz, znajdujący się na stronie, w efekcie czego będzie się otrzymywać do swojej skrzynki poczty elektronicznej, rozsyłane za pośrednictwem administratora grupy dyskusyjnej, e-maile od osób z całego świata, zainteresowanych konkretnym zagadnieniem w prawie rzymskim. Sama skorzystałam z tej listy kompletując bi-

¹¹ <http://www.jura.uni-sb.de/Rechtsgeschichte/Ius.Romanum/english.html>

bliografię do pracy magisterskiej i muszę przyznać, iż mój apel o wskazanie mi literatury dotyczącej *societas* w prawie rzymskim spotkał się z bardzo szerokim odzewem i otrzymałam wiele listów z propozycją konkretnych pozycji. Obecnie regularnie otrzymuje pocztę od osób i do osób zapisanych na listę (nawet skierowaną do innych osób z listy, bowiem idea polega na tym, iż wszystkie wysyłane listy są dostępne dla wszystkich uczestników listy) i naprawdę często informacje wymieniane między uczestnikami forum dyskusyjnego są bardzo interesujące.

Kolejna strona zawierająca informacje, nie tylko o samej uczelni, ale także aspirująca do bycia swoistym materiałem edukacyjnym, to strona Prof. B. Hibbits'a z Pittsburgh School of Law, która zawiera listę linków do stron zawierających teksty źródeł prawa i inne informacje przydatne dla osób zajmujących się starożytnością, nie tylko w aspekcie badań nad historią praw¹². Z rzeczy, które mogą wzbudzić zainteresowanie romanisty, znajduje się tam link do strony poświęconej Ustawie XII tablic, prawu rzymskiemu i osobie Cicerona.

Pomocą sensu stricte formalną może być strona będąca własnością Tarlton Law Library z Uniwersytetu w Texas, będąca swoistym przewodnikiem po źródłach historii prawa¹³. Zawiera ona informacje o zasobach bibliotek akademickich i bibliotek naukowych, a także dane ogólne o źródłach prawa i dokumentach sądowych.

Fragmety źródeł prawa rzymskiego można znaleźć też na stronie <http://campus.benedictine.edu/~ddillner/>, gdzie zamieszczone są fragmenty Ustaw królewskich, Ustawy XII tablic, tekstów Valeriusa Maximusa (o prawie męża do karania żony w czasach archaicznych), *Nocy Attyckich* Aulusa Gelliusa (o karze za *adulterium*), Instytucji Gaiusa (o opiece), Digestów (m.in. o *adulterium*, *ius vitae necisque*, *status familiae*, zawarciu małżeństwa i stosunkach między małżonkami), oraz wyjątki z *Historii Rzymu* Kasjusza Diona i *Żywotów cesarów* Swetoniusza. Obok źródeł facyńskich znajdziemy tam

¹² <http://www.law.pitt.edu/hibbits/ancientl.htm#roman>

¹³ <http://www.law.utexas.edu/rare/legalhis.htm>

także fragmenty papirusów, na których umieszczone są informacje o małżeństwie i dziedziczeniu. Ponadto strona ta zawiera wiele cennych informacji odnośnie do epoki prawa justyniańskiego i panowania samego Justyniana, jako że jej głównym celem jest zapoznanie użytkowników sieci z wkładem Justyniana w rozwój nowożytnej kultury europejskiej.

Równie interesująca jest strona internetowa Projektu Volterra¹⁴ realizowanego w ramach wydziału historii University College London, który to projekt ma na celu upowszechnienie wiedzy o prawie rzymskim nie tylko wśród studentów nauk prawnych. Strona ta zawiera wiele linków do stron zawierających teksty źródeł prawa rzymskiego, a także informacje o najważniejszych wydawnictwach poświęconych prawu rzymskiemu i kulturze antycznej.

Kolejna strona poświęcona prawu rzymskiego i mająca w założeniu stanowić także materiał edukacyjny, to strona Albany Law School z Nowego Yorku¹⁵, na której umieszczone są ogólne wiadomości na temat systemu prawa w antycznym Rzymie i źródeł tego prawa. Co prawda zamieszczone tam informacje są bardzo wybiórcze i fragmentaryczne, jednak na uwagę zasługuje sama idea strony, która ma zachęcić studentów prawa do poznania prawa rzymskiego, jako swego rodzaju kolebki wszystkich innych systemów prawnych.

II. Obok stron tworzonych przez różne ośrodki naukowe, w sieci znajdują się także strony prywatne osób zajmujących się prawem rzymskim, czy to naukowo, czy to w ramach hobby.

Takie prywatne strony ma wielu profesorów i doktorów z całego świata i ich zadaniem jest prezentacja sylwetki i dorobku danego naukowca w szerszym kręgu niż tylko w gronie osób zainteresowanych prawem rzymskim. Ze względu na to rzadko zawierają one dodatkowe informacje na temat samego prawa rzymskiego, skupiając się jedynie na osobie autora. Jednak mogą one być przydatne,

¹⁴ <http://www.ucl.ac.uk/history/Volterra>

¹⁵ http://www.als.edu/lib/als_roma.html

tak dla studentów, którym umożliwiają zapoznanie się z sylwetką słynnego romanisty i jego dorobkiem naukowym, jak i dla samych naukowców, którym pozwalają na łatwe nawiązanie kontaktu z osobą zainteresowaną tymi samymi zagadnieniami dotyczącymi prawa rzymskiego. Ponadto służą promocji nie tylko autora, ale także uniwersytetu, z którym jest on związany naukowo. Ponieważ tego rodzaju „home pages” jest w sieci bardzo dużo, ograniczę się jedynie do podania kilku wybranych adresów: własną stronę internetową mają m. in. prof. Peter Birks z Wydziału Prawa Uniwersytetu w Oxfordzie¹⁶, prof. Alan Watson¹⁷ (obok informacji na temat samej sylwetki prof. Alana Watsona strona zawiera informacje o projekcie, mającym na celu dokonanie korekty angielskiego wydania *Digestów*, wraz z apelem do romanistów z całego świata o nadsyłanie swoich propozycji poprawek do tłumaczenia poszczególnych fragmentów tego dzieła), prof. Tony Honoré z Uniwersytetu w Oxfordzie¹⁸, który promuje na niej swoje monumentalne dzieło *Emperors and Lawyers*, będące palingenezją reskryptów cesarskich z lat 193-305 n.e., jednocześnie opisując na czym polegała jego metoda naukowa przy dokonywaniu analizy tych reskryptów. Interesująca jest strona stworzona przez prof. Andrew M. Riggsby z Uniwersytetu w Texas¹⁹, która zawiera link do zrealizowanej z rozmachem strony poświęconej Ciceronowi, będącej swoistym kompendium wiedzy na temat słynnego mówcy i jurysty, wraz z tekstami, bibliografią i życiorysem.

Ciekawie zapowiada się także strona, nad którą opiekę sprawuje doktor Filippe Briguglio, na której znajdują się słownik grecki w formie pliku html, informacje o konferencjach, kongresach i spotkaniach poświęconych prawu rzymskiemu, archiwum źródeł prawnych dostępnych bezpośrednio za pośrednictwem Internetu, wykaz

¹⁶ <http://www.law.ox.ac.uk/birks.htm>

¹⁷ <http://www.law.uga.edu/academics/profiles/awatson.html>

¹⁸ <http://www.law.ox.ac.uk/honore.htm>

¹⁹ <http://www.utexas.edu/depts/classics/documents/Cic.html>

artykułów na temat prawa rzymskiego dostępnych w sieci oraz informacje o bazach danych dostępnych na CD-romach, tj. popularnej BIA i FIURIS²⁰ a także linki do stron zawierających teksty źródeł prawa rzymskiego, w tym instytucji Gaiusa, oraz kodyfikacji justyniańskiej.

Stronę biograficzną ma także wspomniany już Thomas Rübner z Uniwersytetu z Tübingen, zaangażowany w Projekt Internetowy na Uniwersytecie w Saarbrücken²¹.

Obok tego typu stron w sieci znajdują się także strony autorstwa osób nie związanych zawodowo z prawem rzymskim, które publikują w Internecie wyniki swoich badań naukowych w zakresie prawa rzymskiego, rezultaty indywidualnych przemyśleń, a także recenzje książek z zakresu prawa rzymskiego.

Wspomniany wyżej charakter ma np. strona internetowa Heiko Rechtenwalda poświęcona problematyce kradzieży w prawie rzymskim, o której była mowa wcześniej, czy strona zawierająca opis podręcznika autorstwa prof. Alana Watsona *Roman Law and Comparative Law*²². Tego typu strony nie mają oczywiście szczególnej wartości dla badacza prawa rzymskiego, ale ich obecność w sieci zasługuje moim zdaniem na szczególną uwagę, bowiem stanowi wyraz zainteresowania prawem rzymskim nie tylko osób zajmujących się nim w ramach pracy na uczelni, ale także nie związanych z środowiskiem romanistów. Ponadto, tego typu strony są jeszcze jedną z dróg popularyzacji wiedzy o prawie rzymskim w szerszych kręgach, a nie tylko wśród studentów prawa.

Bardzo interesującą stroną internetową, mającą związek z prawem rzymskim, jest moim zdaniem prywatna strona wydawnictwa «Pomoerium» z siedzibą w Bochum, będącego własnością Ryszarda Pankiewicza²³. Zamierzeniem wydawcy było stworzenie ogólnie

²⁰ <http://www.geocities.com/Athens/Forum/2582/dirrom.html>

²¹ <http://www.jura.uni-sb.de/Rechtsgeschichte/Ius.Romanum/>

²² http://dannyreviews.com/h/Roman_Law_and_Comparative_Law.html

²³ <http://pomoerium.com/pomoer.htm>

dostępnego forum rozpowszechniania wiedzy o świecie antycznym, w szczególności historii starożytnej i klasycznej wiedzy filologicznej. Jego wydawnictwo bazuje więc w przeważającej części na artykułach nadsyłanych przez autorów z całego świata, dotyczących szeroko pojętego zagadnienia kultury antycznej. Na stronie internetowej «Pomoerium» znajdziemy także teksty artykułów poświęcone prawu rzymskiemu, w tym m.in. artykuły prof. Jana Zabłockiego, dr. Krzysztofa Amielańczyka, prof. Geoffrey'a MacCormack'a i innych znanych romanistów. Wydawca szczegółowo informuje na swojej stronie również o warunkach publikacji nowych artykułów i terminie ukazania się nowego numeru wydawnictwa.

III. Odrębną kategorią rodzajem stron internetowych, które mogą być pomocą merytoryczną dla badaczy prawa rzymskiego, są strony zawierające teksty źródłowe lub ich zbiory. Na dzień dzisiejszy nie udało mi się odnaleźć w sieci strony będącej kompletnym zbiorem źródeł prawa rzymskiego, niemniej jednak podejmowane są próby zapisania w postaci elektronicznej wybranych źródeł lub ich fragmentów oraz wyjątków z dzieł autorów klasycznych.

Jedną z najbardziej rozbudowanych stron tego rodzaju, będącą zarazem punktem wyjścia do dalszych poszukiwań w sieci, jest strona zatytułowana *Fonti Letterarie Autori Latini*²⁴, na której znajdują się ułożone w porządku alfabetycznym imiona autorów klasycznych wraz z bezpośrednimi linkami do stron zawierających ich teksty. Dzięki tej stronie dostępne są więc m.in. teksty Gaiusa, Cezara, Cicerona czy Katona.

Podobny charakter ma strona *Latin Library*²⁵, gdzie zamieszczone są linki do stron zawierającej tekst Instytucji Justyniana, Instytucji Gaiusa, dzieła Liwiusza i pisma wielu innych pisarzy i poetów antycznych, w tym m. in. Plauta, Pliniusza, Swetoniusza, Aulusa Gelliusa, Varrona czy Tacyta.

²⁴ <http://www.rassegna.unibo.it/autlat.html>

²⁵ <http://patriot.net/~lillard/cp/latlib>

Tekst Instytucji Justyniańskich oraz innych źródeł antycznych jest dostępny w Internecie także za pośrednictwem strony www zatytułowanej *Bibliotheca Augustana*²⁶, stworzonej przez szkołę w Augsburgu.

Podobny charakter ma także strona *Classical Collection Page*²⁷, na której umieszczone są m.in. linki do stron zawierających wykaz literatury klasycznej dostępnej w różnych bibliotekach, indeks źródeł antycznych w Internecie, wykaz źródeł greckich i rzymskich dostępnych w Bibliotece Kongresu, wykaz organizacji i stowarzyszeń zajmujących się historią i literaturą antyczną, wykaz specjalistycznych czasopism i periodyków oraz linki do stron poświęconych archeologii, sztuce i architekturze antycznej, a także do wyspecjalizowanych wyszukiwarek zaprogramowanych na znajdowanie miejsc internetowych poświęconych starożytności.

Tego typu strony, aczkolwiek zawierają niewiele tekstów bezpośrednio związanych z prawem rzymskim, mogą być przydatne badaczowi tego prawa, bowiem umożliwiają szybkie zapoznanie się z tekstem wybranego źródła w sytuacji, gdy nie jest możliwy dostęp do książki, a przy założeniu wyposażenia takiej strony w system szybkiego wyszukiwania w całości tekstu zadanego słowa pozwalają na znaczne uproszczenie procedury badania samych źródeł pod kątem wybranego zagadnienia prawnego. Mogą być ponadto użyteczne jako pomoc dla studentów, którym dają możliwość uczenia się bezpośrednio z tekstu źródła w dowolnie wybranym momencie w domu, bez konieczności chodzenia do biblioteki i wypożyczenia tekstu do studiowania w czytelnicy, co samo w sobie stanowi pewne utrudnienie i zabiera czas, a więc jest pewną barierą zniechęcającą bardziej leniwych do poznawania tekstów źródłowych, które na zajęciach w ramach toku studiów ze względu na brak czasu z konieczności analizowane są tylko fragmentarycznie.

Na zakończenie chciałabym poświęcić trochę uwagi stronom internetowym nie związanym ściśle z prawem rzymskim, lecz doty-

²⁶ <http://www.fh-augsburg.de/~harsch/saeca01.html>

²⁷ <http://nervm.nerdc.ufl.edu/~blaland/Class.html>

czącym szeroko pojętego zagadnienia antycznego Rzymu. Tego typu strony stanowią bardziej opracowania popularno-naukowe niż naukowe i prawdopodobnie dla historyka starożytności nie stanowią pod względem poznawczym żadnej rewelacji, jednak nierzadko zawierają informacje nie standardowe, które nie są z reguły przedmiotem nauczania na studiach, a które pozwalają przybliżyć świat antyku współczesnemu człowiekowi, vide np. przepisy kulinarne starożytnych Rzymian, rzymskie monety, rzymskie stroje itp. Strony te są ponadto bogato ilustrowane, co znacznie podnosi ich atrakcyjność, i zawierają linki do kolejnych stron poświęconych historii, literaturze i sztuce antyku.

Ponieważ stron www traktujących ogólnie o starożytnym Rzymie jest w Internecie stosunkowo dużo i są one bardzo rozbudowane, z uwagi na to, iż nie są one zasadniczo przedmiotem niniejszego artykułu, ograniczę się do wymienienia najbardziej spektakularnych z nich.

Jedną z najciekawszych i najbardziej rozbudowanych stron tego typu jest strona *Ancient Rome*²⁸, będąca częścią strony *Ancient History Page* dotyczącej zagadnienia cywilizacji antycznych²⁹. Strona *Ancient Rome* zawiera wiele haseł, będących jednocześnie linkami do stron poświęconych różnym aspektom życia w starożytnym Rzymie oraz historii samej cywilizacji. Ze względu na rozmiary owej strony ograniczę się jedynie do podania wybranych, głównych haseł: historia i cywilizacja wiecznego miasta, sztuka i archeologia, Pax Romana, początki Rzymu i cywilizacja etruska, Rzym w okresie Republiki, Rzym w czasach cesarstwa, ekspansja militarna, władcy Rzymu, Pompeje, niewolnictwo w Rzymie, kobiety i życie codzienne (ubrania, zdrowie i medycyna, sztuka kulinarna, imiona rzymskie), rozrywki starożytnych Rzymian, kalendarz i święta rzymskie, transport i technika, monety i ekonomia, mapy, teatr i sztuki, początki chrześcijaństwa, Rzym w okresie bizantyjskim,

²⁸ <http://members.aol.com/pilgrimjon/private/LEX/ROME.html>

²⁹ <http://members.aol.com/pilgrimjon/private/LEX/Index.htm>

mity i wierzenia antycznych. Wiele z tych stron zostało wzbogacone barwnymi ilustracjami, co niewątpliwie podnosi ich atrakcyjność. Równie interesująca i wszechstronna jest strona o tym samym tytule *Ancient Rome*³⁰ poświęcona w całości różnym dziedzinom życia w starożytnym Rzymie. Tak więc wśród odnośników do innych stron www znajdziemy hasła: archeologia, chronologia, militaria, religia monety, literatura, mapy, sztuka, architektura, a każde z nich ma samodzielną, rozbudowaną i wzbogaconą rysunkami stroną internetową, poświęconą danemu zagadnieniu. Z rzeczy przydatnych dla romanisty odnajdziemy na tej stronie linki do stron z tekstem Digestów i Kodeksu Justyniana oraz stroną traktującą o sytuacji prawnej kobiet w starożytnym Rzymie. Na podobnym pomysle opiera się strona *Forum Romanum*³¹ poświęcona historii, życiu codziennym i religii w starożytnym Rzymie, zawierająca wiele linków do innych stron internetowych poświęconych kulturze świata antycznego. Informacje o życiu w starożytnym Rzymie znajdziemy również na stronie <http://homepages.iol.ie~coolmine/typ/romans/intro.html>, zawierającej podstrony poświęcone historii antycznego Rzymu, rzymskiej armii, sztuce wojennej, architekturze, sztuce, teatrowi i życiu codziennemu.

Swoistą ciekawostką są strony www poświęcone rzymskiej sztuce kulinarnej, których listę z bezpośrednimi linkami odnaleźć można na stronie autorstwa Julii Hayden³². Sama strona jest fragmentem większej strony zatytułowanej *Ancient World Web*³³, która stanowi doskonały przewodnik po Internecie dla osób zainteresowanych starożytnością, bowiem zawiera dwa rodzaje Indeksów aktualnie dostępnych w sieci miejsc poświęconych temu okresowi.

Ciekawą stroną, na pewno zasługującą na uwagę, jest także strona www.fordham.edu/halsall/ancient/asbook3.html#Rome, która

³⁰ http://www.historylink101.com/ancient_rome.htm

³¹ <http://www.geocities.com/Athens/Forum/6946/mythology/>

³² http://julen.net/ancient/Daily_Life/Cooking/

³³ <http://www.julen.net/aw>

zawiera linki do wielu stron internetowych poświęconych starożytnemu Rzymowi. Wszystkie adresy zostały ułożone w porządku chronologicznym, począwszy od adresów stron poświęconych historii Etrusków, przez założenie Rzymu, kształtowanie się ustroju republikańskiego w Rzymie, ekspansję militarną i wojny punickie, wojnę domową, okres pryncypatu, dominatu aż po upadek cesarstwa zachodniorzymskiego i początki chrześcijaństwa. Obok tego osobno zgrupowane są adresy do stron poświęconych wybranym zagadnieniom cywilizacji rzymskiej, a więc armii rzymskiej, literaturze, sztuce i architekturze, życiu ekonomicznemu i stosunkom społecznym, religii, mitom, filozofii czy życiu codziennemu. Znajdziemy tu również wykaz linków do stron zawierających pełne teksty dzieł wielkich historyków starożytności (Polibiusz, Liwiusz, Tacyt, Plutarch, Swetoniusz).

Strony tego rodzaju mogą spełniać bardzo istotną funkcję edukacyjną, bowiem zawierają dużo informacji ogólnych, są bogato ilustrowane i mają bardzo przejrzysty, łatwy w odbiorze układ, przez co uczenie się z nich jest dużo łatwiejsze i bardziej przyjemne niż przy studiowaniu tradycyjnego podręcznika. Nie ograniczają się jedynie do podawania suchych faktów, ale rysują przed odbiorcą pewną wizję antycznej rzeczywistości, dają wyobrażenie o całości życia w starożytnym Rzymie, przy okazji informując o istotnych wydarzeniach, słynnych postaciach historycznych itp³⁴. Prawdopodobnie dla historyka starożytności niektóre z nich mogą wydać się nieco naiwne i prymitywne, jeżeli chodzi o stopień ogólności zamieszczonych tam informacji, ale jeżeli chodzi o ich użyteczność dla osób, których wiedza na temat świata antyku ogranicza się do zakresu nabytego w liceum, to, w moim przekonaniu, mogą one odegrać kolosalną rolę w uzupełnieniu tych wiadomo-

³⁴ Przykładem takiej strony może być np. http://www.exovedate.com.ancient_timeline_one.html, zawierająca kompendium wiedzy o historii Rzymu w porządku chronologicznym, z wyszczególnieniem najważniejszych wydarzeń społeczno-politycznych w danym okresie i informacjami o najważniejszych postaciach historycznych.

ści, a nawet stać się bodźcem do zainteresowania się starożytnością na poważnie.

Tak więc, podsumowując można pokusić się o konkluzję, iż już teraz Internet stanowi bogate źródło informacji o starożytnym Rzymie, w tym o samym prawie rzymskim. Z uwagi na możliwości, jakie daje w zakresie przesyłania i rozpowszechniania informacji, z pewnością zasługuje na poświęcenie mu większej uwagi ze strony środowiska akademickiego. Ponieważ informacje zawarte na stronach www mają przeważnie dość ogólny charakter, winny być wykorzystywane przede wszystkim w edukacji uniwersyteckiej. Zachęcenie studentów do samodzielnych poszukiwań w sieci i zaszeregowanie szczególnie interesujących miejsc internetowych może zainspirować ich do bardziej pogłębionych studiów, nie ograniczonych jedynie do korzystania z podręcznika, a nawet do tworzenia własnych stron www poświęconych wybranym zagadnieniom z zakresu prawa rzymskiego. Jednocześnie niezwykle istotne jest nawiązanie współpracy między badaczami prawa rzymskiego z różnych krajów, w celu uczynienia z Internetu narzędzia pracy naukowej przez umieszczanie w sieci tekstów artykułów i książek z zakresu prawa rzymskiego, tworzenie stron internetowych zakładów i katedr prawa rzymskiego, inicjowanie wspólnych projektów badawczych oraz prezentowanie rezultatów indywidualnych badań. W efekcie w ciągu paru lat Internet mógłby stać się wszechstronnym i systematycznym kompendium wiedzy o prawie rzymskim, ogólnie dostępnym i łatwym w wykorzystaniu, jak również ogólnosięwiatowym forum współpracy między romanistami. Jak słusznie zauważyła Patrizia Sciuto, Internet daje badaczom prawa rzymskiego niepowtarzalną szansę upowszechnienia i spopularyzowania wiedzy o prawie rzymskim, która to szansa nie powinna być zaprzepaszczone. W czasach, w których żyjemy, w których wiedza historyczna jest często traktowana jako niepotrzebny balast, szczególnie badacze starożytności winni czynić użytek z nowych wynalazków technicznych służących rozpowszechnianiu informacji, bowiem wynalazki te umożliwią przechowanie, a tym samym prze-

trwanie tej wiedzy. Zakładając, iż rzeczywistość wirtualna stanie się w niedalekiej przyszłości nieodzownym elementem codziennego życia każdego człowieka, zarezerwowanie w tej nowej rzeczywistości miejsca dla prawa rzymskiego jest w pewnym sensie równoznaczne z uczynieniem go nieśmiertelnym.

ROMAN LAW ON THE INTERNET

Summary

In the past ten years the Internet has become a very popular information exchange tool serving people around the world. A summary review of information included on the world wide web indicates that the Internet constitutes a rich and diversified source of information about certain issues, which enables not only the popularisation of such knowledge, but also creates an open forum for the discussions of many different issues. There are also many sites on Roman on the Internet, which were created not only by the universities and other scientific centres, but also by private individuals interested in Roman law as a hobby. Of course, such web sites are either currently not very large and devoted to specific problems of Roman law, or very general and thus not of much use for romanists interested in specific issues. Also the catalogue of sources of Roman law that is available on the net is still incomplete, which probably results from the problems connected with the transformation of original source texts into electronic form. In this article I would like to present the results of my „web surfing”, in order to encourage Roman law researchers to use the Internet as a serious source of information, and to show that the Internet may provide enormous possibilities in the future. The various sites devoted to Roman law existing on the Internet may be divided into some general categories depending on the type and purpose of each of these sites.

The first type or category consists of Internet sites created by universities, law school and other educational centres. The information included therein is mainly of an administrative nature and refers to the programme of studies, exam schedules, academic teachers and tutors and similar mat-

ters not connected with Roman law itself. Some of them also give information about special projects conducted in this particular school and information about local libraries with lists of available books.

Apart from the private sites created by the members of the academic community on the web one can find also the sites created by individual people, who publish on the Internet the results of their research, their opinions on different legal problems connected with Roman law, summaries of books devoted to Roman law and so forth.

The next category of Internet sites that may be used by a person studying Roman law are sites that include texts of legal sources. This kind of site, although not including much substantial information on Roman law, may be helpful for the researcher of antiquity and Roman law as it enables easy access to the text of selected source.

Last of all I would like to pay some attention to Internet sites devoted to ancient Rome in general, not necessarily to Roman law. The sites of this kind are more popular science than strictly scientific materials, and probably they are not of much use for the historians of antiquity. On the other hand, they include some interesting pieces of information neither being taught in standard course of studies nor included in history manuals, bringing the realities of ancient world closer to us, such as information on Roman cuisine, Roman coins, or Roman clothes. These sites also include a large variety of pictures and photos, which makes them more attractive for visitors.

As we can see the Internet has become quite a rich source of information about antiquity and Roman law. Taking into consideration all the advantages that this global network offers in the field of transferring and broadcasting information, certainly it is worthy of greater attention on the part of romanists. Since the information included therein is relatively general, the primary use of the Internet by romanists should be in my opinion as an educational tool. Encouraging students to use the Internet while learning Roman law may inspire them to more detailed studies on selected subjects, not limited to information included in popular manuals and, as the next step, in creating their own www sites devoted to particular problems in the field of Roman law. Simultaneously no less of importance is co-operation among romanists from all countries in order

to make the Internet useful also for the researcher of Roman law. That could be achieved through placing texts of scholar books and articles on the web, creating the universities' homepages devoted to Roman law, initialising collaborative Internet projects and presenting the individuals achievements in the field of Roman law on the net. As a result in a few years it could be expected that the Internet would become the compendium of information on Roman law, widely available and easy to use, as well as the forum of collaboration among academia in the field of Roman law. In the modern world, where history knowledge is often treated as an useless ballast, especially the researchers of antiquity should make use of technical innovations in the field of dissemination of information because it enables their knowledge to survive. Providing the virtual reality has become the constant element of everyday life, the reservation of space on the Internet for Roman law is the way to make Roman law in some sense „immortal”.